

Harvesting the Fruits ontstaan, bedoeling, plaats in de oecumene, kenmerken

door Henk Witte

De uitnodiging voor dit symposium over *Harvesting the Fruits* bevat een subtiele hint. 'Het verdient aanbeveling,' – het staat bijna onderaan op het linker binnenblad – 'om het boek vóór het symposium te lezen.' Ik zal niet controleren of u dat hebt gedaan, maar zit wel met de vraag of u het gelezen kreeg, mocht u het boek van kardinaal Kasper ter hand hebben genomen. Want zo'n thematisch gerangschikte synopsis van resultaten van een viertal bilaterale dialogen waarin de Rooms-katholieke Kerk is betrokken, is bepaald geen stof om even lekker door te lezen. *Harvesting the Fruits*, vertaald als *Een rijke oogst*, laat je zitten met de vraag: wat moet ik ermee? Het boek vraagt plaatsing. Dat is precies de bedoeling van mijn inleiding. Hoe en waar moeten we het boek situeren? Ik zal dat doen aan de hand van vier aandachtspunten: het ontstaan van het boek, de doelstelling ervan, de positie ervan in de oecumenische beweging en enkele kenmerken. Deze aandachtspunten roepen zelf ook weer vragen op waarvan een aantal in de loop van deze inleiding zullen worden toegelicht.

1. Ontstaan

Van afstand bezien ligt de oorsprong van *Harvesting the Fruits* in het verlengde van het Tweede Vaticaans Concilie. Toen engageerde de Rooms-katholieke Kerk zich positief in de oecumenische beweging. Dat engagement was een geloofsbeslissing. Het concilie zag in dat verdeeldheid tussen de kerken niet de bedoeling van Christus kon zijn, dat ze een geloofwaardige verkonding van het Evangelie schade toebracht en dat de oecumenische beweging zelf, ten opzichte waarvan ze zich tot dan toe op afstand was gebleven, een gave van de Heilige Geest was. Ze kon niet afzijdig blijven.

Direct na het concilie leidde dat tot allerlei oecumenische contacten en initiatieven op regionaal en internationaal vlak. Onder die initiatieven bevinden zich de bilaterale dialogen. Ze hebben de bedoeling de leerstellige twistpunten tussen de betrokken kerken te bespreken. Dat gebeurt in een drieslag. In de eerste plaats zoekt men het gemeenschappelijke fundament te onderkennen. Vervolgens worden in het licht daarvan de twistpunten en misverstanden besproken. Dat loopt uit in een nieuwe balans over de mate waarin de partijen het met elkaar eens zijn, naar elkaar toegroeien of convergeren en vragen overhouden. Dat alles wordt vastgelegd in documenten: convergentie- en consensusstukken.

Inmiddels zijn er heel wat netwerken aan bilaterale dialogen gegroeid. Elke kerkelijke familie heeft zo een eigen weefsel van regionale en internationale gesprekken. Daarnaast zijn ze betrokken in multilaterale gesprekken. Een jaar of vijf, zes geleden, zeg maar 40 jaar na het begin, kwam de vraag op hoe het ermee staat. Deze vraag werd onder meer gesteld door Harding Meyer¹, een van de oecumenische pioniers aan lutherse zijde, tijdens het negende forum over bilaterale dialogen van de leiders van de christelijke wereldgemeenschappen in het Christian-Jensen College in het Duitse Breklum in 2008.² Aan rooms-katholieke kant heeft de Pauselijke Raad voor de Bevordering van de Eenheid der Christenen deze uitdaging opgepakt. Het werd een project dat zich beperkte tot de dialogen met de Anglicaanse Gemeenschap, de Lutherse Wereldfederatie, de Wereldbond van

¹ H. Meyer, Stillstand oder neuer Kairos? Zur Zukunft des evangelisch-katholischen Dialogs. In: *Stimmen der Zeit* 2007, 687-696

² <http://www.oikoumene.org/fileadmin/files/wcc-main/documents/p2/breklum-statement.pdf>

Gereformeerde Kerken en de Methodistische Wereldraad. Dat zijn niet alleen de dialogen die in de afgelopen 40 jaar verhoudingsgewijze de meeste documenten hebben opgebracht. Ze hebben ook alle vier wortels in de zestiende-eeuwse hervorming en de vragen die toen werden gesteld en tot breuken in de eenheid hebben geleid. De dialoog van de Rooms-katholieke Kerk met de oosterse kerken is niet in het project betrokken. Deze kerken hebben voor de Rooms-katholieke Kerk een andere kerkelijke status dan de gemeenschappen die uit de zestiende-eeuwse reformatie zijn voortgekomen. Evenmin zijn de meer recent begonnen gesprekken met de Vrije Kerken en de kerken met een doperse, evangelicale, charismatische of pentecostalistische achtergrond in het project meegenomen. De set vragen die daarin op tafel ligt, is namelijk nogal verschillend. Ook de Oud-katholieke Kerk ontbreekt. Toen het oogstproject begon, lag er nog geen document voor. Sinds 2009 wel, hetzelfde jaar als waarin *Harvesting the Fruits* verscheen.

Concreet is het project uitgevoerd door medewerkers van de Pauselijke Raad. Ze hebben gewoonlijk de contacten met een of enkele confessionele families in hun portefeuille. In dit geval echter werd een thematisch raster gemaakt en kreeg elke medewerker de taak uit de betrokken dialogen materiaal te verzamelen. Dat werd vervolgens besproken in de stafvergaderingen. In december 2008 is een eerste concept voorgelegd aan de plenaire vergadering van de Raad, een orgaan met adviseurs, en aan theologen van partnerkerken. Het concept werd grondig bewerkt en is ten slotte gepubliceerd op naam van de voorzitter van de Pauselijke Raad, kardinaal Walter Kasper.

Dit laatste mag wellicht verwonderen. Het is te verstaan in het licht van de spanning tussen de Congregatie voor de Geloofsleer en de Pauselijke Raad. Formeel is de Raad aan de Congregatie gekoppeld. Als de Congregatie echter alle teksten had moeten wegen, zou het opmaken van de balans waarschijnlijk langer hebben geduurd, was bovendien het formele gewicht van de oogst binnen de Rooms-katholieke Kerk wellicht hoger geweest, maar zou ook de oogst zelf – zowel in de zin van positieve beaming van resultaten als in de zin van verder te bespreken vragen – wel eens heel anders kunnen zijn uitgevallen. Extra druk ging uit van het feit dat kardinaal Kasper 75 jaar zou worden en statutair zijn ontslag als voorzitter van de Raad moest indienen. Zo kwam het dat *Harvesting the Fruits* in 2009 in de voorliggende vorm uitkwam. De wording werpt licht op de wijze waarop het auteurschap van kardinaal Kasper moet worden verstaan. Zijn hand is het meest herkenbaar in de inleiding, de overwegingen aan het eind van de hoofdstukken, de ordening van het geheel en de conclusies aan het eind. De selectie van de teksten is groepswerk geweest op basis van voorwerk van medewerkers, stafvergaderingen en feedback van adviseurs.

2. Doelstelling

De vraag naar de doelstelling van het boek impliceert de vraag voor wie het is bestemd. Er staan vier passages in *Een rijke oogst* die hierover iets zeggen.

nr. 1: 'Om het constructieve resultaat van de laatste decennia niet te vergeten en niet over het hoofd te zien wat nog gedaan moet worden ...'

nr. 1: 'De documenten behoeven receptie en erkenning in en door de Kerk.'

nr. 4: 'Wij hopen dat dit studiedocument voor onze Kerk en voor onze partners een aansporing mag blijken om na te denken over de gezamenlijke weg en het dialoogproces van meer dan veertig jaar, om het levend te houden en dan de dialogen met nieuwe inzichten en frisse moed voort te zetten.'

nr. 112: 'In deze hoop wordt dit *Oogstproject* voor verdere studie en discussie aan onze Kerk en aan onze oecumenische partners voorgelegd. Het is ons verlangen dat het een proces

mag initiëren van receptie van wat we hebben bereikt en meer dialogen over resterende vragen mag bevorderen.'

In deze teksten is soms duidelijk voor wie het boek is bestemd, soms blijft dat meer impliciet. Globaal kan men twee doelstellingen onderscheiden. Ze betreffen ook onderscheiden doelgroepen. Dat is in de eerste plaats het opmaken van de balans. Het gaat erom resultaten niet te vergeten, wat nog moet worden gedaan voor ogen te hebben en studie en gesprek daarover te bevorderen. Deze boodschap is bestemd voor de Rooms-katholieke Kerk en voor haar oecumenische partners. Bedoeling is in de tweede plaats het initiëren van receptie en erkenning van de resultaten in de Rooms-katholieke Kerk. Hier is deze Kerk de uitdrukkelijke geadresseerde.

Enkele kanttekeningen kunnen de reikwijdte van deze doelstellingen scherper in het vizier brengen.

2.1. Waarom is het nodig de balans op te maken?

Kardinaal Kasper bespreekt deze vraag in het begin van de inleiding (nr. 1). Onder de noemer van 'snelle veranderingen in de oecumenische scène' wijst hij op drie opvallende factoren. Er is in de eerste plaats 'soberheid' gekomen op de plaats van het aanvankelijke enthousiasme. Verder zijn er vragen en twijfels gerezen over de gehanteerde methode, de bereikte resultaten en de toekomst van de dialogen. Ten slotte wijst hij op een generatiewisseling. Een nieuwe generatie, 'vooral leken', neemt het over en legt andere accenten. Kardinaal Kasper had ook op de groeiende complexiteit van het oecumenisch weefsel tussen de kerken kunnen wijzen, zoals blijkt uit het feit dat de partners van de Rooms-katholieke Kerk ook onderling akkoorden sluiten en afspraken maken.

Kaspers inschatting klopt mijns inziens wel. De vragen over de geschiktheid van de methode hebben op de eerste plaats betrekking op het feit dat de dialoog over de leer te weinig verband heeft met de praktijk van het kerkelijk leven waarin christenen elkaar ontmoeten. Ze slaan verder op de toenemende complexiteit van de termen waarmee vormen van overeenstemming of convergentie worden aangeduid. En ze betreffen het feit dat bespreking van de vragen die op de agenda staan, te zeer een onderonsje lijkt van deskundigen en kerkleiders. Ze blijven als gevolg daarvan in de top van de kerken hangen en krijgen geen betekenis voor de rest van de geloofsgemeenschappen. Er doet zich daarom een intern probleem in betrokken gemeenschappen voor. Het heeft te maken met communicatie en verwerking van wat er in de oecumenische contacten wordt bereikt. Dat probleem wordt samengenomen in de termen 'receptie' en 'erkenning'.

Ook Kaspers opmerking over de generatiewisseling zet tot denken aan. De oudere generatie oecumenisch betrokkenen had haar hart liggen bij eenheid en was geneigd verschillen te relativiseren. De nieuwe generatie koestert eerder het verschil en mist met haar postmoderne inslag nog al eens affiniteit met de samenhang in de geschiedenis van de kerken met elkaar. Het is te merken aan de invloed van neo-orthodoxie in een jongere generatie gelovigen en priesters. Daarnaast kan worden gewezen op het initiatief van verschillende nieuwe kerkelijke bewegingen, zoals Focolare, Charismatisch Vernieuwing en de Gemeenschap 'Chemin neuf', die met alle respect voor de verschillen en voor de pijn van de breuk tussen de kerken, primair in het samen leven zoeken naar praktijken en spirituele wegen van gezamenlijk christen zijn.

2.2. Een rooms-katholiek project

Harvesting the Fruits is een katholieke balans aan oecumenische resultaten en bespreekpunten. Naar ordening, formulering en begrippenkader heeft het boek dan ook een katholiek profiel. Het is daar duidelijk over. Het project 'is gegrond in de katholieke opvatting

van de oecumenische dialoog en in de oecumenische principes die door het Tweede Vaticaans Concilie (...) zijn vastgelegd en latere documenten van het kerkelijk leergezag, waaronder vooral de encycliek *Ut unum sint* van paus Johannes Paulus II' (nr. 3). Hadden de betrokken kerken dan niet samen een balans moeten opmaken? Het had gekund, maar zou de tweede intern rooms-katholieke doelstelling van het project, het initiëren van receptie en erkenning, hebben bemoeilijkt of uitgesteld. Als rooms-katholiek project is het oogstproject echter eveneens een uitdaging aan de andere kerkfamilies iets soortgelijks te entameren.

2.3. De goede vorm?

Is een boek op persoonlijke titel, weliswaar van een kardinaal met statuur, de goede vorm om in de Rooms-katholieke Kerk receptie en erkenning te bevorderen van de resultaten van oecumenische dialogen? Mijns inziens ligt hier een gigantisch vraagstuk. Het wordt al aangeduid met de bescheiden term 'initiëren' en de niet spanningsvrije verhouding tussen de Congregatie voor de Geloofsleer en de Raad voor de Eenheid. In gang zetten van receptie vraagt meer dan een boek. Het vraagt primair beleid, een implementatie- en communicatieplan, stimulansen aan de personen met verantwoordelijkheid voor de oecumene in lokale kerken, omzetting in initiatieven. Dat alles, opdat de gewonnen oecumenische taal en inzichten landen en praktijk worden in de handelingsvelden en de taal van de Kerk: in catechese – in de verte van de oecumene wordt wel gedroomd van een oecumenische catechismus – en liturgie, in spiritualiteit en theologie, in kerkelijk recht en verkondiging. Inhoud moet dus praktijk worden. In een kleine oecumenische denktank die eens per anderhalf jaar in Château Klingenthal in de Elzas bijeenkomt en waarin vorig jaar september *Harvesting the Fruits* is besproken, hebben we die stap naar de praxis dan ook de voornaamste vervolgoopdracht genoemd.³ Eerlijk gezegd verwacht ik in dit opzicht een moeizaam proces. Ik zie *Harvesting the Fruits* bij voorbeeld niet snel verplichte literatuur worden voor rooms-katholieke theologie- en priesterstudenten. Ik zie zelfs nauwelijks collega-theologen ermee gaan werken.

3. Oecumenische plaats

Welke plaats heeft *Een rijke oogst* in de oecumene als zodanig? Deze vraag veronderstelt een benadering van de oecumene als een proces. Dat proces heeft een begin- en een eindpunt. Evident beginpunt is de verdeeldheid tussen de kerken. Beoogd eindpunt is hun zichtbare eenheid. Het woord 'zichtbaar' hoort erbij, omdat het einddoel van de oecumene zich anders aan het aardse en historische karakter van het kerk-zijn onttrekt en tot een louter eschatologische realiteit wordt. Dialogen zijn middelen om dit uiteindelijke doel te bereiken. Ze betreffen leerstellige kwesties. Overeenstemming op een punt brengt het uiteindelijke doel dichterbij, maar is op zich niet voldoende. Daarnaast zijn andere middelen nodig: spiritualiteit en gebed, ontmoeting en samenwerking, innerlijke omkeer en hervorming in eigen kring.

Een dialoog zelf heeft drie oogmerken: de betrokken kerken leren elkaar beter kennen, ze leren zichzelf beter kennen en ze onderzoeken samen de vele aspecten van het mysterie van Gods toewending naar de mensheid in Jezus Christus waaruit ze leven, waarvan ze getuigen en waaraan ze zich spiegelen. *Een rijke oogst* evalueert 40 jaar dialoog. De evaluatie heeft het karakter van een oogstende tussenbalans. De oogst getuigt van wat we als rooms-katholieken hebben geleerd over de anderen, over onszelf en over de besproken onderwerpen. In dit opzicht is *Harvesting the Fruits* een vorm van *receptive ecumenism* dat altijd samengaat met *Catholic learning*.⁴ Of we al genoeg hebben geleerd, zullen we vast van de anderen te horen krijgen.

³ Zie Brückenschlag, *Informationsbrief des Instituts für Ökumenische Forschung Strasbourg* Nr. 13, Winter 2010/11, 6

⁴ Zie <http://www.centreforcatholicstudies.co.uk/?cat=6>

De balans wil twee processen stimuleren: de verdere dialoog en de interne receptie in de Rooms-katholieke Kerk. Het eerste is nodig, omdat de oude kwesties nog niet ten volle zijn geklaard en omdat we ons in de tussentijd bewust zijn geworden van nieuwe vragen, vooral op het gebied van de hermeneutiek, de antropologie en de ethiek. Het tweede is nodig om de Kerk zelf tot subject van oecumene te maken. Oecumene immers is geen opdracht van een kleine groep deskundigen en ingewijden alleen. Dit laat ook precies zien dat *Harvesting the Fruits* als tussenbalans geen eindproduct is, maar – na evaluatie van de kwaliteit van deze balans als balans – uitgangspunt moet worden van werkelijk en breed doordringen in het geloofsleven van katholieken.

4. Kenmerken

Ten slotte enkele opmerkingen over de wijze waarop de binnengehaalde oogst wordt gepresenteerd. Ik zal ingaan op vier aspecten: de opbouw van het boek, de ongelijktijdigheid van de gebruikte dialogoteksten, de gelaagdheid van de aangesneden kwesties en daarmee samenhangend de vraag naar het gezag van bilaterale teksten.

4.1. De opbouw van Een rijke oogst

In het begin van nummer 4 van de inleiding staat dat voor het *Harvesting*project 'vier centrale kwesties' uit de dialogen zijn geselecteerd: Jezus Christus en de heilige Drie-eenheid; heil, rechtvaardiging, heiliging; de Kerk; de sacramenten van doop en eucharistie. Dat komt ook overeen met de titels van de hoofdstukken. De inhoudsopgave vermeldt slechts een klein verschil. De sectie over Jezus Christus en de Drie-eenheid wordt gepresenteerd onder de noemer 'Fundamentele gegevens van ons gemeenschappelijk geloof'.

Is er een samenhang te ontdekken in deze opbouw? De indeling in 'vier centrale kwesties' brengt niet zo ver, omdat daarmee slechts het centrale karakter van de kwesties en het totale aantal van vier zijn genoemd. Interessanter wordt het als we letten op verborgen samenhangen. Dat zijn er twee: een inhoudelijke en een oecumenische.

Inhoudelijk gaat hoofdstuk 1 over de oorsprong en bron van ons heil, hoofdstuk 2 over de aard van het heil en de hoofdstukken 3 en 4 over de middelen tot het heil. In dat licht toont *Harvesting the Fruits* een stramien dat op de heilsorde is georiënteerd.

Oecumenisch heeft hoofdstuk 1 betrekking op wat de betrokken kerken gemeenschappelijk aan fundamenteels belijden; het gaat over *our common faith*. Dit 'wij' is het oecumenische wij van de betrokken partners. Hoofdstuk 2 (over heil, rechtvaardiging en heiliging) begint meteen over de consensus over het wezenlijke van de rechtvaardiging. Het doet ruimschoots een beroep op de *Gemeenschappelijke verklaring betreffende de leer van de rechtvaardiging* van lutheranen en rooms-katholieken uit 1999 die in 2006 ook door methodisten is getekend. Oecumenisch gezien staat dus consensus voorop, het gezamenlijke wij van de betrokkenen. De hoofdstukken 3 en 4 zetten oecumenisch bescheidener in. Hoofdstuk 3 begint met 'Gemeenschappelijke perspectieven op de aard en de zending van de Kerk' en hoofdstuk 4 met 'Naar een gemeenschappelijk perspectief op de sacramenten'. Het geheel laat een rode draad zien van meer samen naar minder samen. Het laat ook zien dat de overblijvende kwesties vooral de heilsmiddelen betreffen.

4.2. Ongelijktijdigheid van het dialoogmateriaal

Harvesting the Fruits bestaat naar schatting voor meer dan 80% uit citaten. Die citaten komen uit de dialogen tussen de betrokken kerkfamilies. Die dialogen worden in een thematische ordening behandeld, per onderdeel steeds in een bepaalde volgorde. Per onderdeel is de vraag welke rationaliteit achter de volgorde zit. Is dat de mate van

consensus? Is het de mate van herkenning vanuit rooms-katholiek perspectief? Is het wat in de agenda van het katholieke gelovig aanvoelen of volgens de agenda met zorgpunten van het leergezag prioriteit verdient?

Het zou mij liever zijn geweest als de uit de dialogen verwerkte teksten niet na elkaar, maar in kolommen naast elkaar waren weergegeven. Deze voorkeur hangt samen met twee factoren. Ze kunnen beide onder de noemer van de ongelijktijdigheid worden gebracht.

De eerste factor betreft het feit dat er vrijwel niet is gereflecteerd op de eigen aard, inhoud en dynamiek van de vier dialoogprocessen. De teksten zijn als het ware uit het proces geplukt. Daarmee is het verband tussen de verschillende dialogen niet duidelijk en worden de geselecteerde teksten zonder context gepresenteerd. Ze krijgen zo een tijdloos karakter.

De tweede factor betreft het feit dat de teksten 40 jaar omspannen. Sommige dateren uit de late jaren zestig. Ze dragen de sporen van de stand van zaken in oecumene en theologie uit die tijd. De jongste documenten komen uit de tweede helft van het afgelopen decennium: de studie over de apostoliciteit van de Kerk uit de luthers - rooms-katholieke dialoog (2006); het document over de genade in Christus uit van methodistisch - katholieke dialoog (2006); *Growing Together in Unity and Mission* uit de anglicaans - katholieke gesprekken (2007) en het document over de Kerk als gemeenschap van gezamenlijk getuigenis van het koninkrijk van God uit de katholieke - gereformeerde gesprekken (2007). Deze documenten weerspiegelen de stand van zaken uit het laatste decennium. Ook dat laat een ongelijktijdigheid zien die met het oog op het oogstproject om doordenking vraagt. Zeker, hermeneutische gevoeligheid kan kardinaal Kasper niet worden ontzegd. Daarvoor is hij te veel in de Tübinger School geschoold. Hij noemt hermeneutische problemen ook onder de nader te bespreken kwesties (nr. 108). Maar die betreffen de verhouding van Schrift en Traditie ten opzichte van bindende geloofsinterpretaties en de wijze waarop de Schrift moet worden geïnterpreteerd, niet het verband tussen en de ontwikkeling binnen de dialogen.

4.3. De gelaagdheid van de besproken kwesties

De kwesties die in bilaterale dialogen worden besproken, zijn gelaagd. Op het eerste oog betreffen ze een inhoudelijk twistpunt, bij voorbeeld over de sacramentaliteit van het ambt. Maar daarin is een verborgen, meer abstracte laag meegegeven die te maken heeft met de wijze waarop de kerken waarheid vinden en bindende uitspraken doen. In die tweede laag gaat de kwestie meespelen aan welke bronnen ze gezag toekennen, hoe ze het gezag van de verschillende bronnen ten opzichte van elkaar waarderen en hoe ze in hun kerkstructuur hebben geregeld – als ze dat al hebben – hoe een bindende uitspraak kan worden gedaan. Een illustratie hiervan is te vinden in het eerste hoofdstuk van *Een rijke oogst*. Dat hoofdstuk gaat over Jezus Christus en de Drie-eenheid als *fundamentalìa* van ons gemeenschappelijk geloof. Maar pas paragraaf C gaat inhoudelijk hierop in. Vooraf gaan een paragraaf over het Evangelie (A) en een paragraaf over de klassieke geloofsbelijdenissen (B). Ze worden naar voren gebracht als gezaghebbende bronnen. ‘Het Evangelie van Jezus Christus dat door de apostelen is verkondigd, is de bron van de hele heilswaarheid en de basis van iedere oecumenische dialoog’, aldus de eerste zin van paragraaf A. Blijkbaar moet eerst de vraag naar de bronnen en hun gezag worden geklaard, voordat de inhoud kan worden behandeld kan.

Deze gelaagdheid in de besproken kwesties weerspiegelt zich als een gelaagdheid in de mate waarin overeenkomst of nog nader te bespreken gebrek daaraan wordt vastgesteld. Een inhoudelijk ‘ja’ kan zelfs gebrek aan overeenstemming op het vlak van de waarheidsvinding maskeren. Een weging van de waarde van *Een rijke oogst* en gebruik van het boek in het kerkelijk leven en leren vraagt erom deze dubbele gelaagdheid in zicht te houden.

4.4. Het gezag van bilaterale teksten

Zoals gezegd bestaat *Harvesting the Fruits* voor een groot percentage uit citaten. Dat is een interessant gegeven vanuit de optiek van de gezagsvraag. Want door het citeren krijgen de geciteerde fragmenten een zeker gezag. Wat niet wordt geciteerd uit de dialoogdocumenten blijft immers buiten zicht en krijgt zo geen 'gezag'.

Ook binnen deze geciteerde teksten komen citaten voor. Dat kunnen citaten zijn uit eerdere dialogen van dezelfde partners (zoals in nr. 41 waarin ARCIC *Gezag I* en *Gezag III* worden geciteerd in passages, genomen uit *Growing Together in Unity and Mission*). Het kunnen verwijzingen uit of naar de Schrift zijn (in hetzelfde nr. 41 wordt geattendeerd - via hetzelfde citerende citaat uit *GTUM* - op 5 passages uit het Nieuwe Testament) of uit Vaticanum II (zoals in nr. 47 via het eerste document uit de gereformeerd - katholieke dialoog). Hun gezag wordt door het citeren als het ware bevestigd.

Men kan de vraag stellen wat de bedoeling is van dit vele citeren. In de verte klinkt nog iets mee van een methode uit de neoscholastieke handboekentheologie waarin een setje citaten uit de Schrift, de patristiek en de scholastiek het antwoord op een vraag moest onderbouwen. Of is eerder te denken aan het opsieren van een uitspraak om te laten zien dat de uitspraak en de geciteerde bron bij elkaar horen, opdat zo het gezag van de bron erop afstraalt? Zelfs een *copy-pasting* strategie is aan de uitoefening van kerkelijk leergezag niet vreemd, vooral bij hevig bediscussieerde kwesties, alsof herhaling een gezagverhogend effect heeft. Hoe dan ook, een tekst alleen heeft geen gezag. Ze steunt ook op het institutionele, morele en theologische gezag van degene die haar voorhoudt en op het gezag dat lezers en gebruikers haar toekennen. Dat zal gebeuren als ze transparant is voor het geheim van de Drie-ene God of, zoals Luther ooit zei, *was Christum treibet*.